

(eerder verschenen in O. Thiers (eindred.), Vught Onvoltooid Verleden, deel 8 Vughtse Historische Reeks, Vught 2003)

Gedenken in veelvoud.

Herinneringstekens aan de Tweede Wereldoorlog in Vught.

Hanneke Das-Horsmeier en Jeroen van den Eijnde

In zijn eenvoudigsten vorm gedacht wil een vereniging, een stichting, een gemeente, een provincie, een land iets doen omdat men getuigen wil. Getuigen van wat? Van vreugde, van leed, strijd, verzet, angst, moed, wankelmoedigheid, zwakte, ja wat al niet. In ieder geval niet doodgewoon verder gaan alsof er niets gebeurd is. Men wil een teken, maar hoe weet niemand.¹

Inleiding

Na het einde van de Duitse bezetting in mei 1945 lagen grote delen van ons land in puin. Velen misten familieleden, vrienden, collega's, klasgenoten. Hele families waren weggevaagd. Aan de ene kant was de behoefte groot om te vergeten en alle aandacht te richten op de wederopbouw. Anderzijds bestond bij velen ook de wens om blijvend zichtbaar te getuigen van al het leed dat was geleden. Ook wilde men graag uiting geven aan de vreugde over het weer terugvinden van dat ongrijpbare principe dat men juist tijdens en door de bezetting weer zo had leren waarderen: de vrijheid.

Overall in ons land ontstonden initiatieven om uit te drukken wat de voorbije periode had betekend. Maar ook in de vorm van straatnamen of boeken (vaak persoonlijke herinneringen) werden vele monumentjes opgericht.²

Sinds mei 1945 is inmiddels ruim een halve eeuw verstreken. En nog steeds speelt de Tweede Wereldoorlog een rol in ons denken en doen. Jaarlijks rond 4 en 5 mei op zijn hevigst, waarbij de laatste jaren ook het debat over de zin en onzin van het herdenken intensief wordt gevoerd. Vanzelfsprekend is de plaats die de Tweede Wereldoorlog inneemt in het leven van ouderen een andere dan die bij de na-oorlogse generaties. Maar allemaal komen we regelmatig in aanraking met deze bezetting. Straten, pleinen en scholen zijn vernoemd naar personen die in die oorlog een rol speelden. Op televisie en in de bioscoop zijn regelmatig nieuwe, op deze oorlog gebaseerde films en programma's te bekijken. Actuele gebeurtenissen en oorlogen roepen regelmatig discussies op waarin de Tweede Wereldoorlog een rol speelt.

Ook in Vught moet je jezelf wel heel erg afsluiten wil je niet op de een of andere manier geconfronteerd worden met deze oorlogsjaren. Het grote SS-concentratiekamp op de Vughtse heide maakte Vught zelfs tot een door velen verafschuwde plaatsnaam die automatisch deed denken aan vervolging, terreur en moord.

Gedenktekens: typen en motivaties

Dit artikel gaat over de oorlogsmonumenten in Vught en Cromvoirt.

Volgens de ‘Dikke van Dale’ is een monument een gedenkteken, iets dat blijft bestaan of een overblijfsel is van vroegere kunst en wetenschap. Volgens het Latijnse woordenboek heeft het werkwoord ‘moneo’ (waarvan ‘monument’ is afgeleid) nog een belangrijke extra betekenis: namelijk aansporen, inspireren en (ver)manen. Dat geeft het monument of gedenkteken ook een sterke toekomstgerichte kwaliteit.

Gedenktekens zijn altijd een afspiegeling van bepaalde gevoelens, vaak collectief, soms ook individueel beleefd. Bovendien worden ze geplaatst met de gedachte dat hiermee een collectief geheugen in stand kan worden gehouden. Oorlogsgedenktekens herinneren daarbij aan diep ingrijpende, traumatische gebeurtenissen. Uit al deze motieven ontwikkelden zich direct na de bevrijding in 1945 gedenktekens die een veelheid van gedachten, herinneringen en emoties wilden uitbeelden. Een rijke, symbolische (vaak klassiek of christelijk georiënteerde) beeldtaal werd gebruikt om uiteenlopende thema’s te verbeelden.

Met als uitgangspunt een typologie van oorlogsgedenktekens die Gerard Steijns een aantal jaren geleden opstelde³, hebben de auteurs een nieuw schema gemaakt waarin de Vughtse monumenten zowel naar type, als naar periode zijn gerangschikt. Hierdoor is in één oogopslag te zien welk soort gedenktekens in welke tijd de overhand hadden.

Allereerst zijn er vele gedenktekens die in algemene zin de oorlogsslachtoffers en eigen ingezetenen herdenken. In de tweede plaats zijn er de gedenktekens die herinneren aan gevallen in het verzet. Dan zijn er de gedenktekens die herinneren aan de bevrijding. Vervolgens onderscheiden we als vierde categorie de monumenten om onze bevrijders te eren. Ten vijfde kunnen we de gedenktekens onderscheiden die al dan niet uit religieuze motieven zijn opgericht uit dankbaarheid voor bescherming en/of behoud. Tenslotte is er nog een groep van gedenktekens, die als universeel anti-oorlogs- of als vredesmonument kunnen worden beschouwd.

In de bijlage bij dit artikel zijn de Vughtse oorlogsgedenktekens naar type gerangschikt en bovendien uitgezet in een tijdsbalk.

Na de bevrijding

Met lede ogen zag de Nederlandse Kring van Beeldhouwers direct na de bevrijding aan hoe overal de monumenten als paddenstoelen uit de grond schoten. Volgens hen waren deze goedbedoelde producten vaak weinig artistiek verantwoord. Zij vreesden ook eenzelfde stortvloed aan eenvormige gedenktekens, als die België en Frankrijk na 1918 had overspoeld. Er was nog een ander motief: veel beeldhouwers hadden gedurende de oorlogsjaren niet door kunnen of mogen werken of hadden zelfs in het verzet het leven verloren. Nu snakte men weer naar opdrachten, en waar anders dan juist op dit terrein waren die te verkrijgen?

De door de beeldhouwers bepleite “monumentenstop” werd inderdaad afgekondigd. Er werden vanaf najaar 1945 elf Provinciale Commissies opgericht die, onder de paraplu van een Centrale Commissie, de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (O.K. en W.) van advies moesten gaan dienen.⁴ Hoewel niet iedereen gecharmeerd was van deze ambtelijke reguleringsdrang en bevoogdende politiek, kregen de commissies een behoorlijke vinger in de pap. De meeste initiatiefnemers voor monumenten schikten zich in het oordeel van de commissies. Maar over smaak valt altijd te twisten en dat is in deze periode dan ook volop gedaan. De eindbeslissing

lag bij de minister van O. K. en W., die in enkele gevallen inderdaad een reeds opgericht gedenkteken weer liet afbreken, omdat het niet aan de criteria voldeed. Ook sprak de Centrale Commissie zich uit over het doel waarvoor gedenktekens zouden moeten worden opgericht. In een brief over een ontwerp voor een monument in de gemeente Oss schreef men aan de Provinciale Commissie voor Noord-Brabant, dat herdenking van het oorlogsleed te beperkt was en zelfbeklag uit den boze. Een oorlogsmonument moest iets behartigenswaardigs overdragen, vermanen, opwekken.⁵

Uiteindelijk is het aantal gedenktekens dat “zwart” (zonder officiële goedkeuring vanuit Den Haag dus) werd opgericht, nog vrij groot geweest. Binnen korte tijd overtrof het aantal aanvragen de capaciteit van de beschikbare beeldhouwers. Aan werk voor hen dus geen gebrek.

Het bleek moeilijk om tot universele aanbevelingen te komen. Deskundigen hadden vaak kritiek op ontwerpen vanwege de in hun ogen gemakzuchtige symboliek of gebrekkige monumentaliteit. De bevolking had daarentegen vaak weinig op met de gekozen naakten, de abstracte vormen of het negativisme dat de ontwerpen volgens velen uitstraalden. Prijsvragen mondden nogal eens uit in besluiteloze patstellingen of heftige discussies.

Het monument op de fusilladeplaats

Kort na de evacuatie van kamp Vught, begin september 1944, waren de Helvoirtse timmerman Piet van Laarhoven en Vughtenaar Henk van der Pas, badmeester van de IJzeren Man, als leden van de hulppolitie belast met de bewaking van de materialenwerf bij het kamp. Hierdoor konden zij een kijkje nemen bij de op Lunet II ingerichte fusilladeplaats. Er lagen nog altijd honderden patroonhulzen: getuigen van de massale executies die daar even daarvoor nog hadden plaatsgehad.⁶ In een opwelling van woede en verdriet timmerden beide mannen daarop een groot eikenhouten kruis, dat zij voor de zandheuvel (kogelvanger) plaatsten. Bij haar bezoek aan de fusilladeplaats, op vrijdag 3 mei 1946, zou koningin Wilhelmina te kennen hebben gegeven dat dit kruis altijd moest blijven staan.⁷

Daarvóór was al een Comité “Gedenkteken Kamp Vught” opgericht.⁸ Men stelde zich in een vergadering ten gemeentehuize, drie dagen na het bezoek van de koningin, ten doel een *eenvoudig gedenkteken* op te richten om de namen *aan de vergetelheid te ontrukken* van degenen die op de Fusilladeplaats waren geëxecuteerd.⁹ Men startte een grootscheepse geldinzamelingactie met advertenties in vele dagbladen en een grote scholenactie in Noord-Brabant.¹⁰

Spoedig ontstond er in Vught overigens enige verwarring omdat tegelijkertijd een “Stichting Getroffenen- en Bevrijdingsmonument Vught” haar actie begon om geld in te zamelen voor een monument voor “onze Vughtse gevallen”. Afstemming bleek dringend gewenst.¹¹

Het Comité kwam uiteindelijk in contact met de Bussumse architect Joh. F. van Herwerden.¹² Deze ontwierp een namenwand die was geplaatst op de muur van de diepe sleuf, die zich voor de kogelvanger bevond. Op 26 kalkstenen platen waren, naar woonplaats gerangschikt, de op dat moment bekende 318 slachtoffers¹³ van het concentratiekamp Vught genoemd. Onder aan de muur werden de letters *Den Vaderland Ghetrouwe Blijf Ick Tot In Den Doet* uitgebeiteld.¹⁴ Deze spreuk was als meest hanteerbare boven komen drijven in een nationale prijsvraag voor een uniform

gedenkteken voor heel Nederland. Dat kwam er niet; enkel over deze aan het Wilhelmus ontleende versregel wist men overeenstemming te bereiken.¹⁵ Het houten kruis werd geïntegreerd in het nieuwe ontwerp en nu boven op de zandheuvel geplaatst. Aanvankelijk deed het gerucht de ronde, dat het Comité van plan was een gedenknaald te plaatsen in plaats van een kruis. Reden voor mr. Ch.M.J. Witlox om verontwaardigd in de pen te klimmen: *Ik kan mij niet voorstellen dat deze bewering waarheid bevat, niet alleen gezien de katholieke omgeving waarin het gedenkteken zal worden geplaatst, doch ook om het zeer welsprekende voorbeeld dat H.M. [Wilhelmina] heeft gegeven, die den eisch heeft gesteld, dat er een groot kruis zou worden opgericht alvorens Zij tot de kranslegging [in 1946] is overgegaan.*¹⁶ Het paste toen en nog vele decennia in het tijdsbeeld dat de toepassing van het christelijke kruissymbool in onze samenleving haast vanzelfsprekend was. Dat gold des te sterker in een rooms-katholieke omgeving. Daarbij werd voorbij gegaan aan het feit dat er ook joodse, communistische of (nog) andersdenkende slachtoffers waren. Bij de asputten op het terrein van Nationaal Monument Kamp Vught is er in ieder geval aan gedacht om behalve een kruis ook een Davidsster te plaatsen. Maar er zullen nabestaanden zijn die zich in geen van beide symbolen kunnen vinden. Lunet II zou uiteindelijk weer in zijn oorspronkelijke toestand worden gebracht. Hiervoor werd onder meer een tijdens de bezetting aangebrachte dam afgegraven. Daarbij werd hulp verleend door gedetineerden uit het interneringskamp voor collaborateurs dat inmiddels in het voormalige kamp Vught was gesitueerd.

De Nationale Monumenten Commissie voor Oorlogsgedenktekens

In 1946 werd een 'Nationale Monumenten Commissie voor Oorlogsgedenktekens' opgericht. Men wilde via een landelijke actie onder de bevolking geld inzamelen en zo een aantal nationale monumenten tot stand brengen. De overschotten konden dan gebruikt worden om de *nagelaten betrekkingen der slachtoffers van het verzet* te financieren. Hoewel men hoopte zes miljoen gulden bij elkaar te krijgen, kwam men uiteindelijk niet verder dan ruim eenderde van dit bedrag.

De Nationale Commissie stelde een lijstje op met een aantal landelijk te realiseren gedenktekens. Hierbij hoorden ook drie eenheidsmonumenten in de voormalige concentratiekampen te Amersfoort, Westerbork en Vught. Voor elk van deze monumenten werd een bedrag van fl. 1.000,- gereserveerd. Een schijntje als men dit afzet tegen hetgeen voor andere nationale gedenktekens werd beschikbaar gesteld (voor de erebegraafplaats Bloemendaal en het monument te Wageningen werd telkens fl. 25.000.- gereserveerd).¹⁷

Volgens een begroting die architect Van Herwerden begin 1947 opstelde, zou het monument op de fusilladeplaats fl. 27.860,- moeten gaan kosten.¹⁸ Of dit bedrag in zijn geheel door het Comité is opgebracht of dat er ook door anderen werd bijgedragen, is onduidelijk. In het gemeentearchief is niet terug te vinden dat de gemeente uiteindelijk ook aan de totstandkoming heeft bijgedragen.¹⁹ Zeker is dat in Vught de speurtocht naar voldoende fondsen niet optimaal verliep. Nog in juli 1947 verscheen in *De Vrije Stem* een mededeling van het Comité uit Vught dat de tot dan toe verworven middelen niet voldoende waren om het gedenkteken te kunnen plaatsen.²⁰ Desondanks vond enkele maanden later al de onthulling plaats.

Onthulling

Op een druilerige zaterdagmiddag, 20 december 1947, onthulde prinses Juliana in aanwezigheid van diverse hoogwaardigheidsbekleders en ruim 1400 nabestaanden en oud-gevangenen het gedenkteken op de fusilladeplaats. Zij werd hierbij geassisteerd door familieleden van twee zwaar getroffen gezinnen. De Vughtse gemengde koren zongen na afloop het lied "Nooit werd vergeefs geleden", dat in het kamp Vught van hand tot hand zou zijn gegaan.

Juliana zei bij deze onthulling onder meer: *Dit gedenkteken zal een symbool zijn voor ons en allen die na ons komen. Hun levens werden afgesneden, opdat wij zouden leven.* De tijdgeest klonk duidelijk door in de woorden dat: *...de namen van de martelaren die deze grond met hun bloed geheiligd hebben, vereeuwigd worden op de plaats waar zij het offer van hun leven brachten.*²¹

Op die dag zorgde het "Vughter Dames Comité" weer als voorheen voor belegd brood: *...een attentie die zeer op prijs werd gesteld en terug deed denken aan de jaren 1943 en 1944.* Ook de Vughtse politie was ter plaatse: *Door tactische medewerking van de zijde van de politie was bereikt dat hoofdzakelijk gebrekkigen, dames-nabestaanden en ouden van dagen een zitplaats hadden bekommen.*

Een pikant detail is dat achteraf pas bleek dat de koningin hier een zogenaamd "zwart" (namelijk nog niet officieel door O. K. en W. goedgekeurd) monument had onthuld. In Den Haag was men *...zeer ontstemd over het feit, dat hier door een der leden van het Koninklijk Huis een "Zwart" monument was onthuld.* Een goedkeuring die overigens snel en zonder problemen alsnog afkwam.²²

Beheer en onderhoud

Het Vughtse Comité "Gedenkteken Kamp Vught 1943-1944" zou tot zeker in de jaren zestig actief betrokken blijven bij het monument op de Fusilladeplaats en – met subsidie van de gemeente – onderhoud plegen. Dat was al direct na de bevrijding noodzakelijk gebleken. Zodra dit mogelijk was, werden hier door nabestaanden bezoeken gebracht en bloemen gelegd. De fusilladeplaats lag echter nog steeds midden in militair terrein. Regelmatig vond men patroonhulzen en reden militaire wagens tot aan het kruis. Ook kwamen bij de Stichting 1940-'45 veel klachten binnen van mensen die de Fusilladeplaats niet konden bereiken vanwege schietoefeningen.²³ Nog voor het einde van 1946 werden, op aandrang van het Vughtse gemeentebestuur, door de garnizoenscommandant van 's-Hertogenbosch verdere oefeningen in de nabijheid van Lunet II verboden. In juni 1948 zou de gemeente Vught bij erfpacht-overeenkomst de beschikking krijgen over het voormalige executieterrein en de toegangsweg vanaf de Loonsebaan.²⁴

In die eerste jaren werd dagelijks ter plaatse de vlag halfstok gehesen. Vanaf begin jaren zestig nam de gemeente Vught de voornaamste onderhoudswerkzaamheden voor haar rekening. De jaarlijkse herdenking, het aanbrenge van bloemen bij de namen van elke gefusilleerde op diens verjaardag (!) en het hijsen en strijken van de vlag bleven tot de taken van het Comité behoren.²⁵ In deze periode hing er ook een collectebus ("bloemenbus") bij de Fusilladeplaats.

Het Comité "Monument Kamp Vught" hield in 1995 formeel op te bestaan.²⁶

Herdenkingen bij de Fusilladeplaats

Sinds de onthulling is het monument op de fusilladeplaats een gedenkteken van bovenlokale betekenis geweest. Voorafgegaan door de gildetamboers met omfloerste trom wordt er jaarlijks op 4 mei een stille tocht naar de Fusilladeplaats gehouden, die nog altijd veel - ook jonge - deelnemers trekt.

Het karakter van de herdenking is daarbij in de afgelopen jaren wel veranderd. Zeker tot in de jaren zestig waren nog diverse koren, de Vughtse gilden en altijd de Geniekapel aanwezig. Het Wilhelmus was een vast - muzikaal of gezongen - onderdeel van de herdenkingsplechtigheid, evenals minstens enkele coupletten van het "Wilt heden nu treden" uit Valerius' Gedenck-Clanck. Later zouden deze muzikale bijdragen komen te vervallen. De stille tocht vertrok aanvankelijk vanaf het Thomson-monument aan de Loonsebaan en startte in de jaren vijftig nog om 15.00 uur 's middags. Vele burgerlijke en militaire autoriteiten liepen voorop, daarachter volgden honderden nabestaanden, oud-gevangenen en belangstellenden. Het aantal minuten stilte wilde nog wel eens variëren: er is sprake van één, twee, en zelfs drie minuten. Ook het blazen van de "Last Post" maakt al jaren traditioneel onderdeel uit van de herdenking.

Het gedenkteken kreeg in 1956 een geheel nieuwe, politieke, lading door de Russische inval in Hongarije op 4 november van dat jaar. Op 10 november vond een bijzondere herdenkingsplechtigheid plaats, waarbij zelfs een Hongaarse vlag wapperde.

Begin jaren zestig werd besloten om de herdenking op de fusilladeplaats nog slechts ééns in de vijf jaar een officieel karakter te geven. In de niet-lustrumjaren verzamelde men in mei altijd wel voor een bescheiden herdenking. De aandacht die de kranten aan de herdenking schonken, werd navenant beperkter. Van muziek is dan geen sprake meer, wel van een zwijgende stoet, en een bloemenhulde bij het gedenkteken. Toen de Vughtse gilden in deze periode van afnemende belangstelling verstek lieten gaan, trad het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk in hun plaats. Begin jaren tachtig werd deze breuk hersteld en tegenwoordig zijn de drie gilden gezamenlijk aanwezig.²⁷ Met ingang van 2001 heeft de gemeente Vught een afgeslankt herdenkingsprogramma op 4 mei, waarbij nog de toren, het station en de Fusilladeplaats officieel worden bezocht. Op enkele andere herdenkingslocaties worden in stilte bloemen gelegd. Sindsdien organiseert Nationaal Monument Kamp Vught een eigen dodenherdenking bij het crematorium.

St.-Lambertustoren

In en bij de Vughtse St.-Lambertustoren bevinden zich vijf objecten die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding.

Direct na de capitulatie in mei 1940 werd al het initiatief genomen voor een herdenkingsmonument op de begane grond van de Vughtse toren.²⁸ Het duurde uiteindelijk tot zondag 4 mei 1958 dat er zowel een gedenkplaat met namen, als een bevrijdingsraam werd onthuld. Dat viel samen met de voltooiing van de restauratie van de toren. Het volledige programma van de onthullingsplechtigheden, met veel muzikale omlijsting, is bewaard gebleven. Zo kon men onder andere beiaardier Sjef van Balkom beluisteren op het nieuwe carillon.

Tegen de oostelijke muur werd een natuurstenen gedenkplaat aangebracht naar een ontwerp van Frans van der Burgt. Daarop staan de namen van 75 Vughtse ingeze-

tenen die als gevolg van oorlogshandelingen in de periode tot en met 26 oktober 1944 het leven lieten. Ook zijn vier reliëfs met oorlogsvoorstellingen te zien. Onderaan staat de tekst: *Voor het barre gelid van dezen buigt gans een volk diep in herdenken*. In 1968 schonk één van de nabestaanden een bronzen krans die aanvankelijk onder, maar later links naast de epitaaf werd bevestigd.

In 2003 werd geconcludeerd dat er nog een naam ontbrak. De bestaande steen biedt daarvoor echter geen ruimte. Daarom zal een apart bijpassend paneel worden geplaatst met de namen van degenen die mogelijk eveneens ten onrechte werden vergeten. Ten tijde van het verschijnen van dit artikel loopt deze procedure nog.

Eveneens op 4 mei 1958 werd in de westelijke muur een glas-in-loodraam onthuld van glazenier Pieter Wiegiersma.²⁹ Door drie oudtestamentische figuren wordt de overwinning op de vijand gesymboliseerd. We zien Gideon en Simson, bevrijders van Israël in de strijd tegen respectievelijk de Midianieten en de Filistijnen. De derde figuur is de vrouw Jaël, als symbool voor door vrouwen gepleegd verzet. Zij doodde de Kanaänitische krijgsoverste Sisera, die zij op zijn vlucht voor de Israëlieten onderdak had geboden in haar tent. De keuze voor Jaël als Israëlitische vrijheidsstrijdster is omstreden: zij was niet bij de vrijheidsstrijd van Israël betrokken en bovendien schond zij de wetten van de oosterse gastvrijheid.

Bij de grote torenrestauratie van 1822 kreeg de St.Lambertustoren voor het eerst twee luidklokken. Deze werden op last van de Duitse bezetters op 11 januari 1943 uit de toren weggehaald.³⁰ In 1956 werd door Petit & Fritsen een carillon van 35 klokken, waaronder drie luidklokken, gegoten. De kleinste (in A en met een gewicht van 725 kg) is de "feestklok" met een opschrift van de Vughtse dichter Jan van Sleuwen:

*Het onrecht is hersteld, het leven gaat vrij uit.
Dies zegevier ik luid, hoog boven laagheid uit
van jaren onder druk, toen ons het ongeluk
van Duitse makelij het zwijgen oplei.*

"Vijftig jaar Bevrijding" was in 1995 aanleiding voor vele activiteiten, waaronder een expositie van beeldende kunstenaars uit Vught en omgeving.³¹ De tentoonstelling werd op diverse locaties gehouden, waaronder in de Vughtse toren. Tegen de noordelijke muur hangt nog steeds een imposante, keramische vlag van Nora de Jong, die door de gemeente Vught in 1995 werd aangekocht. Opzet en uitwerking van haar kunstwerk trachten de schijnbaar onverenigbare begrippen vrijheid en gebondenheid in één beeld te vatten.

Het vijfde object, geplaatst in het kader van "50 jaar bevrijding", staat buiten langs de Helvoirtseweg. Ditmaal gaat het om een boom. De keuze viel op een linde die daar geplant is als vrijheidsboom, zoals op een plaquette valt te lezen.

Raadhuis Leeuwenstein

In Raadhuis Leeuwenstein zijn diverse tastbare herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog te vinden.

Direct al bij het binnenkomen in het raadhuis zien we boven de hoofddeur een

gedenkraam van de Haarlemse glazenier N. Schrier.³² Het raam is een schenking van het Nederlandsche Rode Kruis aan de Gemeente Vught voor betoonde barmhartigheid aan de gevangenen van het kamp. Het werd op 4 maart 1950 onthuld.

Links van de hoofdingang hangt een oorkonde, in december 1945 geschonken door Belgische oud-politieke gevangenen van het concentratiekamp.³³ Zij danken de bevolking van Vught voor alle hulp en blijken van solidariteit tijdens hun internering.

Op nog twee andere manieren drukten de Belgische gevangenen hun dankbaarheid uit. In het trappenhuis, op weg naar de tweede verdieping, hangt een marmeren gedenksteen met de tekst (eveneens in het Nederlands): *Hommage de reconnaissance des prisonniers politiques belges à la population de Vught*, bekroond door de Belgische en de Nederlandse leeuw.³⁴ De steen werd op 8 september 1946 onthuld. Er waren talrijke plechtigheden in aanwezigheid van veel, deels hooggeplaatste, Belgische gasten. De gemeente moest in die tijd van grote schaarste wanhopige pogingen doen de bezoekers op een behoorlijke manier te ontvangen. Zo moest aan het distributiekantoor in de Schoolstraat gevraagd worden om extra bonnen voor aankoop van koffie, suiker en melk.

Op dezelfde dag verleende Prins Karel van België (toen Prins-Regent) de Gouden Medaille der Belgische Erkentelijkheid aan de Gemeente Vught.³⁵ Deze werd enkele maanden later op dinsdagavond 25 februari 1947 tijdens een buitengewone raadsvergadering plechtig uitgereikt. Na afloop werd door de gemeente een souper aangeboden, waarvoor mevrouw Van Lanschot-Lagasse de Locht kasteel Maurick belangeloos ter beschikking stelde. De provincie accepteerde achteraf de kosten van fl. 22,33 per couvert niet *vanwege het ontbreken van de nodige soberheid bij de besteding van overheidsgelden*. Vijftien gulden per persoon moest voldoende zijn.

Opnieuw moesten voor de ontvangst van alle gasten en bovendien voor overnachtingen-met-ontbijt via het Vughtse distributiekantoor aan het Ministerie van Economische Zaken extra rantsoenen worden aangevraagd, zelfs voor 35 eieren.

Vermeldenswaard is nog, dat de spoorwagon waarmee het Belgische gezelschap in Vught aankwam, daar eerst op het afgetakte kamplijntje werd gerangeerd dat de ex-gevangenen in de oorlog zelf naar het kamp hadden aangelegd. Zij maakten - ditmaal in vrijheid - een bijzondere treinreis door Vught en stapten uit bij Hotel "De Hut" (nu "De Vughtse Heide") waar de meeste gasten logeerden.

In 1959 werd een nieuwe ambtsketen in gebruik genomen, waarbij de Belgische gouden medaille een plaats kreeg boven de penning met het toenmalige Vughtse gemeentewapen.³⁶

In het kader van "Vijftig jaar Bevrijding" werd op 5 mei 1995 in de voormalige wethouderskamer naast de raadszaal een gebrandschilderd glas-in-loodraam onthuld ter herinnering aan degenen die Vught op 25 en 26 oktober 1944 hadden bevrijd: de Schotse 51ste Highland Divisie, met ondersteuning van de 1ste Northamptonshire Yeomanry, een Engelse tankbrigade.³⁷ (Zie ook elders bij begraafplaatsen). Dankzij een actie "Glas-in-loodraam Schotse Kamer" werden 264 ruitjes door Vughtse burgers en bedrijven geadopteerd. Daardoor kon een ontwerp van de Vughtse kunstenaar Marius de Leeuw worden gerealiseerd met afbeeldingen die te maken hebben met bovengenoemde divisie en tankbrigade. Later werden in de ramen opzij nog de

symbolen aangebracht van de regimenten van de Gordons en van Argyll and Sutherland, die deel uitmaakten van de Highland Divisie. In de Schotse kamer zijn verder foto's uit de oorlog en van de bevrijdingsfeesten in oktober 1994 te zien. In de vensterbank staat een bronzen beeldje, een replica van een beeld in Schijndel van A.B. Herriot: een meisje geeft bloemen aan een Schotse doedelzakspeler. Het beeldje was een geschenk van de Highland Division *on the 50th anniversary*. Queen Mother Elisabeth zond *as colonel-in-chief of The Black Watch (Royal Highland Regiment)* in oktober 1994 aan de burgemeester een hartelijke brief, die ook een plaats kreeg. En er kwamen nieuwe gordijnen, ...in Schotse ruit.

N.S.-Station en omgeving

Het Vughtse N.S.-station heeft in de Tweede Wereldoorlog een cruciale rol gespeeld. Niet onbegrijpelijk dus, dat deze plek een plaats van verdriet en gedenken werd. Dat kreeg vorm in drie gedenktekens.

In 1943 en 1944 werden naar schatting 1000 Belgische *Schutzhäftlinge* naar Kamp Vught getransporteerd. Een klein aantal werd in het kamp opgehangen, een groot deel werd begin september bij de nadering van de geallieerde troepen per trein naar andere kampen overgebracht. Op 31 oktober 1976 werd op het stationsplein ter herinnering aan deze slachtoffers een monumentje onthuld, dat tot stand was gekomen op initiatief van de Belgische Vriendenkring van ex-politieke gevangenen.³⁸ Op een hardstenen plaat staan bovenaan aan weerszijden van een schildje de jaartallen 1943 en 1944. Daaronder de volgende tekst (eveneens in het Frans): *Ter herinnering aan de politieke gevangenen welke tijdens de Nazi-bezetting geïnterneerd werden in het K.L.H. en via dit station werden overgebracht naar de concentratiekampen in Duitsland.* (K.L.H. staat voor Konzentrationslager Herzogenbusch).

Op 23 oktober 1984 onthulde Prinses Juliana op het perron een sobere, maar juist daardoor des te indringender plaquette.³⁹ Deze werd aangebracht ter nagedachtenis aan de velen die vanaf dit station naar vernietigingskampen werden weggevoerd. In de visie van de ontwerper van de plaquette, Otto Treumann, had het station het recht op volledige gaafheid verloren door wat er zich tijdens de oorlog had afgespeeld. Naar oud joods gebruik liet hij daarom enkele bakstenen van het stationsgebouw verwijderen. Op die plaats werd de volgende tekst aangebracht: *Van deze plek zijn in 1943-'44 1400 meest joodse mannen en vrouwen met 1800 kinderen weggevoerd naar vernietigingskampen.*

Na de onthulling werden er bloemen neergelegd, onder andere door de nabestaanden van Willem Jooren. Hij was tijdens de oorlog stationschef en heeft op en vanuit "zijn" station veel verzetswerk verricht. Postuum werd hem op dezelfde dag het verzetsherdenkingskruis toegekend.⁴⁰

Ook straatnamen kunnen monumenten zijn. In Vught herinnert het Johanna Aronsohnpad nabij het station aan de moedige arts die op 7 juni 1943 vrijwillig meeging met een transport van ten dele zwaar zieke kinderen vanaf station Vught naar Westerbork.⁴¹ Kort daarna werd zij in Sobibor omgebracht (zie elders in dit artikel over het Kindergedenkteken). Op 4 mei 1991 werd, onder anderen in aanwezigheid van initiatiefnemer Max Cahen, haar straatnaambord onthuld. Aan weerszijden

van het laantje staan prachtige beukenbomen die nog getuigen zijn geweest van de drama's die zich die zomermaand bij het station hebben afgespeeld.

Lievevrouwepark

In het Lievevrouwepark (het vroegere Raadhuispark) werd in oktober 1946 op de plaats van een vroegere muziekschelp de eerste steen gelegd voor een devotiekapel voor Maria.⁴² Architect was Cornelis de Bever. De kapel was tot stand gekomen op initiatief van de O.L.V.-Broederschap van de St.-Petrusparochie. Boven de ingang van het kapelletje stond te lezen: *Heilige Maria, Moeder van de mensen, wij danken voor Uwe bescherming in de oktobermaand van het jaar 1944. Wij bidden U blijf ons bijstaan. Amen.*

Aanvankelijk stond in de kapel een voorlopig beeld in gips, een Madonna-met-kind van Mari Andriessen, dat in mei 1955 om onbekende reden werd vervangen door een beeld van Niel Steenbergen. Het beeld van Andriessen is tot op heden spoorloos, dat van Steenbergen kreeg na de sluiting van de kapel in 1966 een plaats in de tuin van Huize De Braacken.

Op zondag 4 mei 1947 vond de inzegening van de kapel plaats en vanuit de toen drie parochiekerken trokken plechtige processies naar het park. Ook was er een Maria-tentoonstelling ingericht in "het Sint Petrushuis achter de St. Petruskerk in de Elisabethstraat", aldus een bescheiden catalogus. Bij de zegening van het nieuwe beeld in 1955 trok men 's avonds vanuit de (intussen vier) parochiekerken in lichtprocessies naar de kapel. Aan het plechtig Lof-in-de-openlucht verleende broeder Laetantius met het Jeugdcentraalkoor zijn medewerking. De gilden hadden de erewacht betrokken bij de ingang van de kapel en brachten een vendelgroet. Deze grootse inwijding en de massale Maria-huldes in de jaren daarna vonden plaats in de laatste periode van het "Rijke Roomse Leven".

Wegens ergerlijk vandalisme werd het kapelletje in de zomer van 1966 door de Broederschap gesloten; het beeld werd in veiligheid gebracht. In december werd de kapel gesloopt. Zou het in onze tijd een gemeentelijk monument zijn geworden? Vermeldenswaard is nog dat in de Mariakapel in mei en oktober het wekelijkse rozenhoedje werd gebeden *voor de jongens in Indië*. De drie Vughtenaren die daar in de periode tussen de capitulatie van Japan (1945) en de soevereiniteitsoverdracht (1949) sneuvelden, kregen op 15 augustus 1996 een eigen monument in het Lievevrouwepark.⁴³

Monument Sachsenhausen in het Reeburgpark

Ongeveer dertig kilometer ten noorden van Berlijn lag in de gemeente Oranienburg het concentratiekamp Sachsenhausen, waar ruim 200.000 mensen uit 22 verschillende Europese landen gevangen hebben gezeten.⁴⁴ Het cynische welkom bij de poort met het *Arbeit macht frei* betekende voor meer dan de helft de dood.

In totaal 3700 Nederlanders werden naar Sachsenhausen getransporteerd; ruim 2800 van hen vertrokken op 5 en 6 september (Dolle Dinsdag) 1944 vanuit Kamp Vught. Op initiatief van de Stichting Nederlandse Vriendenkring Sachsenhausen werd vijftig jaar later op, dinsdag 6 september 1994, in het Reeburgpark een monument onthuld ter nagedachtenis aan alle Nederlanders die in Sachsenhausen de dood vonden. Weliswaar was er in 1961 in Sachsenhausen ook al een monument geplaatst, maar voor de

vele oud-gevangenen werd de reis daarheen vanwege hun hoge leeftijd een te zware opgave.

Het gedenkteken naar een ontwerp van Gonny Vendeville uit Overveen, in samenwerking met Leo van Deene van genoemde Vriendenkring, heeft een prachtige plaats in het park gekregen. Uit een licht getinte granieten sokkel rijst als het ware een grote, ronde, zwarte steen op met een diameter van ruim anderhalve meter. Op de steen staat "Sachsenhausen" en de jaartallen 1940-1945. Verder lezen wij: *Sterker dan de dood*, de tekst die ook op het monument in Sachsenhausen staat. De opvallende, felrode driehoek geeft aan dat het om politieke gevangenen ging, de H in de driehoek dat de gevangenen uit Holland kwamen. (De N was al voor de Noren in gebruik). Een plaquette op de sokkel vermeldt: *Meer dan 1400 Nederlanders lieten het leven in het Duitse concentratiekamp Sachsenhausen*, en in de sokkel bevindt zich een urn met as uit het crematorium aldaar.

In de eerste nacht na de onthulling werd het monument al met hakenkruisen beklad, nadat enkele dagen daarvoor ook al een dekkleed in brand was gestoken. Dit vandalisme leidde tot grote emoties en verontwaardiging.

Bij het binnenkomen van Vught kan men lezen dat de gemeente Vught in vriendschap verbonden is met de gemeente Oranienburg. Dit partnerschap werd tijdens een plechtige bijeenkomst in Schloss Oranienburg op 13 mei 2000 officieel bezegeld.⁴⁵

Begraafplaatsen

Op twee Vughtse begraafplaatsen liggen militairen begraven die in de Tweede Wereldoorlog sneuvelden en voor wier graven de Oorlogsgravenstichting mede zorg draagt.

Bij de bevrijding van Vught in oktober 1944 sneuvelden vier Engelse militairen: C. Bamford, F.G. Houghton en K. Mudge, behorende tot de 1st Northamptonshire Yeomanry, en de Schot V. Savelli van de 7th Black Watch, onderdeel van de Schotse 51ste Highland Divisie. Zij werden begraven op de Algemene Begraafplaats aan de St.-Elisabethstraat.⁴⁶ Jarenlang hebben er officiële plechtigheden bij deze graven plaats gevonden. Tot voor kort heeft er zelfs een vaste vlaggenmast gestaan. In 2001 wijzigde de opzet van de dodenherdenkingen in Vught.⁴⁷ Bij enkele locaties, waaronder de toren en de Fusilladeplaats vindt voortaan een officiële herdenking plaats; bij onder andere de Engelse graven worden in stilte bloemen gelegd.

Op het hek van het parochiekerkhof in Cromvoirt is een bord bevestigd met "Nederlands oorlogsgraf". Hier ligt de Cromvoirtenaar Jos van den Bruggen begraven die op 10 mei 1940, de eerste dag van de Duitse inval, te Roermond sneuvelde.⁴⁸ Ook op dit graf worden op 4 mei door de gemeente in stilte bloemen gelegd.

Een bezoek aan de Israëlitische begraafplaats aan de Berkenheuveldreef is erg aangrijpend. Met name geldt dat voor het nieuwe gedeelte, waar bij diverse graven herdenkingsplaten zijn aangebracht voor in de oorlog omgekomen en niet teruggekeerde familieleden.⁴⁹ We lezen teksten als: *...niet weergekeerd uit Auschwitz of ...omgekomen als slachtoffers van het Nazi regiem*. Op de steen van opperrabbijn Salomon Heertjes staat aan de achterzijde: *Tevens ter herinnering aan zijn door de Duitschers weggevoerde dochters Erna en Hadassa*. Ook wordt Sobibor genoemd als plaats van overlijden, onder andere op een herinneringsplaquette voor de al eerder

genoemde arts Johanna Aronsohn.

Slechts één keer is een joodse gevangene op de joodse begraafplaats ter aarde besteld: de Amsterdammer Elias Koopman. Hij was op 16 januari 1943 uit de Hollandse Schouwburg naar Kamp Vught overgebracht en overleed daar kort na aankomst. De Vughtse politie kreeg opdracht hem te begraven want het kampcrematorium was nog niet in bedrijf. Dat het bij Koopmans rustplaats om een oorlogsgraf gaat, blijkt uit de plaats van overlijden *KL.H Vught*, met de toevoeging: *Het graf verbrak zijn boeien*.

St.-Petruskerk

In de St.-Petruskerk aan de Heuvel werd op 20 oktober 1996 tijdens een unieke muziekmanifestatie een gebrandschilderd glas-in-loodraam met bijbehorende plaquette onthuld.⁵⁰ Het initiatief daartoe was afkomstig van de Stichting "Vrienden van St.Petrus"⁵¹. Voor het ontwerp werd de Vughtse kunstenaar Marius de Leeuw aangetrokken.

Het raam beeldt de onderlinge verbondenheid en moed van de onderdrukte vrouwen in Kamp Vught uit, iets wat met name tot uiting kwam tijdens het "bunkerdrama" in januari 1944 (zie elders in dit artikel). Het raam bestaat uit vier panelen en is geplaatst boven een zijaltaar op de plaats van het enige kerkraam dat in de oorlog kapot werd geschoten. De hoofdtoon van het raam wordt gevormd door diverse tinten blauw. Vrouwen buigen zich over een liggende vrouw. In het midden ontspruit een felrode roos aan een met prikkeldraad omwikkelde paal. Daarboven vliegen drie duiven op.

Ook op een andere wijze is de Vughtse R.K. gemeenschap verbonden met de in de Tweede Wereldoorlog vervolgte vrouw. Het gaat ditmaal om een niet-tastbaar monument. Per 1 januari 2003 zijn alle Vughtse parochies gezamenlijk verder gegaan onder de naam van een nieuwe, vrouwelijke patroonheilige: de H. Edith Stein. De vier kerkgebouwen binnen de éne parochie behielden hun oude naam.⁵²

Edith Stein (1891-1942) werd geboren in een joods gezin, werd rooms-katholiek, trad in bij de Karmelieten in Keulen, maar moest in 1938 vanwege de jodenvervolging uitwijken naar Nederland. In 1942 werd zij in kamp Birkenau om het leven gebracht. De keuze viel onder andere op haar, omdat zij onder moeilijke omstandigheden protesteerde tegen discriminatie en geweld, maar ook omdat zij – gezien haar achtergrond – kan inspireren tot openheid naar andere culturen.

Anker aan de Lunettenlaan

Langs de Lunettenlaan, bij de voormalige hoofdingang van de Lunettenkazerne, staat een monument waarmee eigenlijk dit artikel had moeten beginnen.⁵³ Het is namelijk een stalen anker, dat is gebruikt tijdens de invasie in Normandië, dus op de dag dat de bevrijding werd ingezet. Een bordje op de sokkel geeft tekst en uitleg: *Ploeganker. Werd bij de invasie in Normandië (D-Day 6 juni 1944) gebruikt voor de verankering van de drijvende kunstmatige havens (Mulberries)*. Het anker kreeg deze plaats eind jaren zeventig van de vorige eeuw. Het monument is eigendom van het Ministerie van Defensie.

Ook bij de Frederik Hendrikkazerne is er een oorlogsmonument geweest. Op 28 juni

1952 werd daar een monument onthuld voor gesneuvelde Stoottroepers. Hun namen stonden op koperen platen. Jaarlijks werd bij dit gedenkteken door het Regiment Stoottroepen een herdenking georganiseerd. Het monument is intussen afgebroken; de gedenkplaten zijn ondergebracht bij de Traditiekamer Regiment Stoottroepen te Ermelo.⁵⁴

Een gedenkteken bij kamp Vught

...Vught moet worden de bedevaartplaats, waar alle Hollanders hun eerbied kunnen betuigen aan de getoonde heldenmoed van duizenden onschuldige vaderlanders, die moedig de dood onder oogen zagen en van geen wijken wisten! Op deze met het bloed van martelaren doordrenkte plaats hoort een grootsch gedenkteeken, waaraan latere geslachten kunnen zien, welke offers onze generatie zich moest getroosten om het kostelijkste goed der menschheid te verwerven: Vrijheid en Gerechtigheid.

Met deze woorden pleitte Sjoerd de Vrij, reporter van radio Herrijzend Nederland, direct na zijn bezoek aan het verlaten concentratiekamp Vught in 1944 al voor een blijvende monumentale herinnering op deze plaats.⁵⁵ Een oproep die werd overgenomen door talrijke publicaties.

Maar er waren ook andere ideeën. Zo pleitte oud-gevangene F.M. Gescher in 1945 hartstochtelijk voor een herstellingsoord ten behoeve van kinderen: *...het kamp is zo gunstig gelegen in een bosrijke, gezonde streek, en de barakken zijn goed gebouwd – afgezien van enkele houten barakken – dat alles met weinig kosten en moeiten om te bouwen is...* Gescher deed er ook meteen wat suggesties bij voor een blijvend gedenkteken: *...dat men dan als zodanig de bunker en het crematorium spare! Op de binnenplaats van de bunker zou een gedenknaald opgericht kunnen worden met de namen....*⁵⁶

Na een periode waarin in Vught de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog enigszins scheen te luwen, werd die zeker weer gevoed door twee in 1970 verschenen publicaties.⁵⁷

Echt grote veranderingen in de belangstelling ontstonden pas begin jaren tachtig. Na de bevrijding hadden de talrijke gebouwen op het enorme complex diverse nieuwe gebruikers gekregen: Defensie, Justitie en, vanaf 1951 Molukkers. In mei 1979 had de Vughtse oud-wethouder A. Daniels (toen inspecteur van de penitentiaire instellingen in Nederland) bij de zojuist geïnstalleerde burgemeester D. Reitsma gesignaleerd dat er grote veranderingen op til waren bij de gevangenis "Nieuw Vosseveld". Daarbij konden wel eens grote delen van het vroegere kamp verloren gaan. Het crematoriumgebouw kwam in de plannen buiten een grote ommuring te liggen, en dat leek mogelijkheden te bieden om er een permanente herinneringsplaats van te maken.⁵⁸

In 1983 werd vanuit Den Haag medegedeeld dat de Zuid-Molukkers die op dat ogenblik nog de oude woonbarakken van het kamp bewoonden, dienden te verhuizen. Hoewel het nog niet zover was⁵⁹, maakte dit bericht niet alleen in het woonoord, maar ook bij de oud-gevangenen en nabestaanden het nodige los.

Pas het jaar 1984 markeerde een belangrijke omslag. In dat jaar opende de Oudheidkamer een tentoonstelling over de geschiedenis van het kamp.⁶⁰ Deze expositie vond veel weerklank in Vught en ver daarbuiten. In datzelfde jaar werd, zoals we eerder lazen, onder grote belangstelling door prinses Juliana een gedenksteen op het station

onthuld en verscheen ook een nieuw boek van Van Stekelenburg, getiteld "Kamp Vught en de Vughtenaren".⁶¹

Een groepje oud-gevangenen uit de Stichting Samenwerkend Verzet constateerde in 1984 verontwaardigd dat ieder belangrijk kamp een eigen comité had, Vught niet.⁶² Ook andere groepen oud-gevangenen gingen zich roeren en riepen op tot steun aan het initiatief om één van de barakken van het oude kamp tot museum te maken. Via de Stichting Samenwerkend Verzet richtte men zich tot het ministerie van Defensie en ook tot de gemeente Vught met een verzoek om behoud van bepaalde gedeelten van het gebouwencomplex. In 1983 was net in Westerbork een bescheiden herinneringscentrum gerealiseerd. Blijkbaar was er sprake van een echt 'momentum', waar men ook in Vught van kon profiteren. Later dat jaar werd duidelijk dat het er vooral om zou gaan, het voormalige crematorium tot kern te maken van een nieuw herinneringscentrum. Ook wilde men aanvankelijk een authentieke barak verplaatsen. Deels zou deze dan worden ingericht zoals in de oorlogsjaren. De andere helft zou het nieuwe "voorlichtings- en documentatiecentrum" - later ook "bezinningscentrum" genoemd - moeten herbergen.⁶³ De wens was toch vooral om op de plek waar het allemaal ook echt gebeurd was een monument in te richten. De gemeente Vught begon gesprekken met Justitie om te bezien of niet van het voormalige crematorium, dat nu nog op gevangensterrein lag, een gedenkplaats met "bescheiden documentatiecentrum" gemaakt kon worden.

Op 18 juni 1986 ging de Vughtse gemeenteraad accoord met het voorstel van B&W om te komen tot een Stichting Nationaal Monument Kamp Vught. Voorzitter van de nieuwe Stichting werd burgemeester D. Reitsma.⁶⁴ Ook in andere opzichten was de gemeente nauw betrokken bij het nieuwe initiatief. Er kwam een brede adviescommissie en gemeente-architect Cees Breuker werd aangezocht om een gedenkplaats te ontwerpen rondom het authentieke crematorium. Hij deed uiteindelijk veel meer, en ontwierp niet alleen de nieuwe architectuur, maar ook 'de boodschap' die men hier naar voren wilde brengen.⁶⁵ Het nieuwe Nationaal Monument Kamp Vught moest oproepen tot waakzaamheid en bezinning. Pas in een laat stadium konden stichtingsbestuur en betrokkenen zich echt bezighouden met de inhoud van het nieuwe centrum. Men wilde de bezoekers aan het denken zetten en laten voelen hoe beïnvloedbaar men is.⁶⁶

Middels een grote geldwervingsactie, waarbij gemeenten onder meer "bouwstenen" konden kopen, wist men uiteindelijk de benodigde gelden bijeen te krijgen. De opening in 1988 moest echter door omstandigheden worden uitgesteld en koningin Beatrix moest tot grote verlegenheid van het Stichtingsbestuur worden afgezegd.

Maar op 18 april 1990 was het dan eindelijk zover. De nieuwe voorzitter van de Stichting, burgemeester G.J. de Graaf, kon samen met Reitsma een stoet aan hoogwaardigheidsbekleders ontvangen, onder wie de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC), Hedy d'Ancona.

Koningin Beatrix opende het nieuwe herinneringscentrum door onder meer over de vaandels van de plaatselijke gilden te wandelen. Zij bezocht het nieuwe complex, dat maar een kleine hoek van het oorspronkelijke concentratiekamp besloeg. Naast het crematorium was op een grondvlak met de afmetingen van een stenen woonbarak een abstracte reconstructie van de helft van zo'n barak ondergebracht, alsmede een grote natuurstenen maquette van het volledige concentratiekamp. Ter plaatse had men de oorspronkelijke omheining van twee rijen prikkeldraad tussen betonnen palen

gereconstrueerd, gescheiden door een sloot en geflankeerd door een tweetal houten wachttorens. Tegelijk werden kamp en Fusilladeplaats door een wandelroute verbonden.

Minister d'Ancona vond het Nationaal Monument Kamp Vught *...bij uitstek de plaats om de gewelddadige vrijheidsberoving van grote aantallen joden en verzetsmensen te herdenken* en zij sprak ook uit dat het NM Kamp Vught vanaf nu een belangrijke plaats in de voorlichting aan de hedendaagse jeugd in zou nemen.⁶⁷

Periode 1990-2001

Organisatorisch was het in de eerste jaren behelpen. Er kwam een vrijwilligersorganisatie die zorg droeg voor openstelling en rondleidingen. Door oud-gevangenen werd een steunorganisatie, de Vriendenkring Monument Kamp Vught, in het leven geroepen. In september 1990 kon, dankzij een kleine structurele subsidie van het ministerie van WVC, een eerste betaalde coördinator in dienst worden genomen.

De doelstelling om het Nationaal Monument Kamp Vught gratis toegankelijk te laten zijn bleek al spoedig niet haalbaar. Na een jaar (met 17.000 bezoekers en een tekort van fl. 23.000,--) werd alsnog een entreeheffing ingevoerd. Het Stichtingsbestuur wist uiteindelijk die entreeheffing weer ongedaan te maken. Pas in de tweede helft van de jaren negentig werd het NM Kamp Vught dankzij nieuw beleid van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) opgenomen in een groep van uiteindelijk vier nationale herinneringscentra.⁶⁸ Dit betekende een fors hogere structurele subsidie. De bezoekerscijfers in de jaren negentig ontwikkelden zich zeer voorspoedig van 7.000 in 1991 tot bijna 30.000 aan het einde van het decennium!

Eind jaren negentig was de behoefte aan een uitbreiding van de bestaande accommodatie zeer groot. Het bestaande terrein was door de vele toevoegingen te vol en te klein geworden. Onder aanvoering van een nieuwe voorzitter, dr. A.H.G. Rinnooy Kan, werd een ambitieus nieuwbouw- en herinrichtingsplan ontwikkeld, dat in een zeer kort tijdsbestek werd gerealiseerd.

Een team waarin diverse disciplines vertegenwoordigd waren⁶⁹ ontwikkelde een plan, waarin de diverse sferen van het NM Kamp Vught duidelijk van elkaar werden onderscheiden. Terwijl het oorspronkelijke terrein rond het crematorium weer zijn authentieke soberheid terugkreeg, kon men door een terreinuitbreiding, mogelijk gemaakt door de Penitentiare Inrichting Nieuw Vosseveld, de maquette verplaatsen en daarnaast een barakhelft realistisch reconstrueren. Dit alles loopt tenslotte door tot een dwars op de muur van Nieuw Vosseveld geplaatst groot bezoekersgebouw. Dit gebouw sluit de Lunettenlaan af en herbergt de vele publieksfuncties en mogelijkheden (vaste expositie, auditorium, educatieve ruimte, koffieruimte) en op de verdieping personeelsruimtes en archief/museumdepot met bibliotheek.

Met de realisatie van dit nieuwe herinneringscentrum, officieel geopend in aanwezigheid van prins Bernhard op 24 oktober 2002, is Vught een nationaal en zelfs internationaal aansprekende publieke instelling rijker.

Gedenktekens en monumenten op het terrein van NMKV

Crematorium en asputten

Het in 1943 in gebruik genomen crematorium werd, zoals we eerder lazen, in 1990 tot

historische kern van het Nationaal Monument Kamp Vught.⁷⁰ In het gebouw kan men onder meer nog de twee vaste ovens, een tijdelijk gebruikte mobiele oven, de snijtafel (op elk slachtoffer moest volgens voorschrift sectie worden verricht), een lijkekar en diverse gereedschappen bezichtigen. Tot 1990 lag het crematorium op terrein van Justitie, waar het gebouw als monument in stand werd gehouden en jaarlijks op 4 mei werd opengesteld voor bezoek.

Buiten het gebouw liggen twee “asputten”, gemarkeerd door twee vierkanten van grint. Na de bevrijding werden hier de stoffelijke resten van de slachtoffers verzameld. Op deze plaats zijn in 1990 tegen de muur een kruis en een Davidsster aangebracht. Jaarlijks heeft hier op 4 mei een dodenherdenking plaats. Medio jaren negentig werd het gebied rond de asputten door de Vriendenkring van beplanting voorzien. Dit geheel werd opnieuw ingericht in 2002.

De bunkercel

In cel 115, één van de 150 cellen in de grote, ommuurde bunkergevangenis midden in het concentratiekamp Vught, speelde zich in de nacht van 15 op 16 januari 1944 een gruwelijk drama af. Een groep van 74 vrouwen werd als strafmaatregel in deze cel gepropt en moest hier veertien uur blijven staan. Toen de volgende morgen de zware celdeur weer openzwaaide, bleken tien vrouwen te zijn overleden. Deze verschrikkelijke nacht werd berucht als het ‘bunkerdrama’.⁷¹

Bij de renovatie van Nieuw Vosseveld werd besloten de belangrijkste onderdelen van de bewuste cel 115 over te brengen naar het crematorium. Hier werd met de authentieke deur, vloertegels en het raambeslag een exacte reconstructie gemaakt in de voormalige ‘lijkenopslag’-ruimte. In januari 1992 werd tijdens een besloten bijeenkomst door nabestaanden en de Vriendenkring van NM Kamp Vught een natuurstenen plaquette onthuld met de namen van de tien bij dit drama omgekomen vrouwen.

Namenwand

Op 4 mei 1993 vond in aanwezigheid van onder anderen rabbijn A. Soetendorp en dominee R. Bartlema uit Vught in het crematoriumgebouw de plechtige inwijding plaats van een “namenwand”, bestaande uit glazen panelen. Hier stonden alle tot dan toe bekende slachtoffers van het kamp Vught met naam en in chronologische volgorde vermeld. De wand was een ontwerp van Erik van Rosmalen en Niek Goldhoorn uit Amsterdam.

Oud-gevangene Hetty Voûte had, met hulp van enkele anderen, na een jarenlange intensieve speurtocht 749 namen van slachtoffers van kamp Vught weten te achterhalen en verifiëren. Eén van de twee “Sterbebücher (betreffende 1943), waarin een ambtenaar van de burgerlijke stand nauwgezet de doden had geregistreerd, werd juist in die tijd in Russische archieven uit het net toegankelijk geworden Oost-Berlijn teruggevonden.⁷² Het deel over 1944 berustte tot dan al in het Gemeentearchief van Vught. De namenwand kreeg een spreuk mee van de in 1982 in El Salvador vermoorde IKON-journalist Koos Koster: *Het feit van overleven verplicht*. Tegelijk met de inwijding ervan verscheen een boekje onder dezelfde titel.⁷³

Bij de herinrichting van NM Kamp Vught is deze namenwand uit het Crematorium verwijderd. Ervoor in de plaats kwam in het nieuwe bezoekerscentrum een bezinningsruimte, waarin opnieuw alle namen van de slachtoffers zijn verzameld. Deze keer echter in alfabetische volgorde en in een geheel andere vormgeving. De glazen platen van de oude wand zijn opgeslagen en wachten op een nieuwe bestemming.

Plaquette Expogé

In juni 1991 schonk de Vereniging Ex-politieke gevangenen in Nederland een bronzen plaquette die op een sokkel bij de ingang werd geplaatst. De tekst op de plaquette luidt: *Zij gaven lijf en goed, opdat wij in vrijheid leven*. Bij de herinrichting in 2002 werd de plaquette van het buitenterrein verplaatst naar de entree van het nieuwe bezoekerscentrum.

Bekladde panelen fusilladeplaats

Op 7 mei 1995 werd Nederland opgeschrikt door de brutale bekladding van alle panelen op de Fusilladeplaats. De gemeente Vught ontving talloze suggesties om de platen te reinigen. Niets bleek te helpen: de inktzwarte koolteer was te diep in de poreuze zandsteen gedrongen.

Kort na de bekladding hing een onbekende een handgeschreven gedicht op het hek van de fusilladeplaats met een huiveringwekkend rake aanklacht tegen deze bekladders. Het gedicht is nu in brons vereeuwigd op datzelfde hek.

Het monument moest geheel worden vernieuwd en werd nu van een beschermlaag voorzien. In mei 1997 was het weer raak. Twaalf nieuwe namen werden nog aan het gedenkteken toegevoegd, dat heden dus 329 namen telt. Nu bleek de coating bestand tegen het smeersel. Daders heeft men helaas nooit te pakken gekregen.

In 1996 werden de oude en bekladde panelen naar een idee van Cees Breuker in een soort houten kratten geplaatst op het NM Kamp Vught-terrein. Deze opstelling werd daardoor een gedenkteken op zichzelf. In 2002 verhuisden de kratten naar de patio die men passeert bij terugkeer in het nieuwe bezoekerscentrum. Het eerder genoemde anonieme gedicht voorziet de confronterende stenen ook hier van een extra emotionele lading.

Hommage

In april 1995 werd naast het Crematorium in NM Kamp Vught een replica geplaatst⁷⁴ van een sculptuur van de Nederlandse verzetsvrouw en kunstenares Truus Menger-Verstegen. De sculptuur, getiteld "Hommage aan Co Vijlbrief", toont een groep vrouwen die tijdens een van de beruchte 'dodenmarsen' aan het eind van de oorlog een medegevangene laat overleven door haar beurtelings op de schouder te nemen. De onderlinge solidariteit van vrouwen in uiterst moeilijke omstandigheden heeft in deze sculptuur krachtig vorm gekregen.

Stond de sculptuur aanvankelijk buiten, inmiddels is het verplaatst naar een ruimte in de nieuwbouw van NM Kamp Vught.

Kindergedenkteken

Naast het bunkerdrama behoren de kindertransporten van 6 en 7 juni 1943 tot de meest dramatische gebeurtenissen in de geschiedenis van kamp Vught. In twee dagen tijd werden 1269 kinderen, vergezeld door hooguit één van beide ouders, via Westerbork afgevoerd naar het vernietigingskamp Sobibor en daar onmiddellijk na aankomst vergast.

Ter blijvende herinnering aan deze gebeurtenis werd in juni 1999 op initiatief van de Vriendenkring Kamp Vught een door Teus van den Berg-Been ontworpen gedenkteken toegevoegd aan het NM Kamp Vught.⁷⁵ Op acht bronzen platen zijn de namen en leeftijden van alle kinderen die bij deze transporten werden weggevoerd, symbolisch

weggesneden in het metaal. De platen zijn met elkaar verbonden door vier Davidssterren. Aan de voet van de platen ligt kinderspeelgoed, eveneens in brons. Bij het gedenkteken werd ook de volgende bijbeltekst geplaatst: *Het kind is er niet....en ik, waar moet ik heen (Gen. 37:30).*⁷⁶ Al snel bleek dat bezoekers op een heftige wijze betrokken raken bij de geschiedenis die via dit gedenkteken wordt zichtbaar gemaakt. Spontaan leggen zij, jong en oud, iets van henzelf naast het bronzen speelgoed aan de voet van het monument. Om deze reden is dit gedenkteken bij de herinrichting van het terrein in 2002 als enig later toegevoegd element blijven staan.

Plaquette Eerste steenlegging

Bij de officiële “eerste steenlegging” op 24 september 2001 ten behoeve van de recente nieuwbouw en herinrichting onthulde minister van VWS, mevrouw E. Borst-Eilers, een model voor een herinneringsplaquette. Deze is inmiddels in brons uitgevoerd en heeft een plaats gekregen in het entreeportaal. Op de plaquette staat onder andere een opmerking die de zestienjarige Annemarie schreef in het gastenboek van NM KampVught:

*Hoe kan het dat mensen zoveel macht over anderen hebben?
Iedereen is toch gelijk?
Mijn woorden of die van anderen doen niet veel.
Geen woorden maar daden.
Dat is een uitdaging!*

Besluit

De omgang met de Tweede Wereldoorlog heeft in Nederland sinds mei 1945 diverse golfbewegingen te zien gegeven, waarin afstand en betrokkenheid elkaar afwisselden. De manier waarop men hier in Vught mee omging was niet veel anders. Een korte, heftige reactie in de eerste periode na de oorlog eindigde in Vught met de onthulling van de monumenten in de Lambertustoren en van de kapel in het Lievevrouwepark. Tussen 1958 en 1990 is er slechts sprake van twee nieuwe gedenktekens (zie tabel). Sinds begin jaren tachtig is de oorlog ook in Vught weer meer in de belangstelling komen te staan.

Deze ontwikkeling is niet uitzonderlijk, maar weerspiegelt een landelijke trend. Herdenking van de doden wordt steeds nadrukkelijker verbonden met heden en toekomst. Ook zijn er veranderingen waar te nemen in de plaatsingsmotieven rond oorlogsmonumenten. Een belangrijke drijfveer is tegenwoordig, dat de generatie die het "allemaal aan den lijve heeft ondervonden" langzaam uitsterft. Tenslotte zijn er landelijk verschuivingen opgetreden van religieus naar niet-religieus, van persoonlijk naar meer algemeen en van individuele naar collectief geuite dankbaarheid. Daarnaast hield de vormgeving steeds meer rekening met de fysieke en symbolische herkenbaarheid, ruimtelijke werking en met de gebruiksmogelijkheden op ritueel en ceremonieel gebied.⁷⁷

Aanvankelijk overheerste in het proces van betekenisgeving een sterk patriottische toon, gevoed door sterk traditioneel nationale en ideologische denkbeelden. Het taalgebruik was hieraan aangepast: ons vaderland werd ‘aangerand’ door ‘fascistische horden’ en termen en begrippen als opoffering, verraad en vooral verzet stonden centraal. De schaduw van Auschwitz reikte nog niet ver.

In de jaren zestig verschoof het accent in de herdenking naar de nazistische vervolging en massale vernietiging van joden en als minderwaardig beschouwde groepen. Steeds vaker werd de vraag gesteld hoe deze ontarding ooit zulke vormen kon aannemen en welke consequenties aan de periode konden en moesten worden verbonden: *Terwijl de nationale politieke en militaire aspecten niet of nauwelijks meer leven in de publieke herinnering aan de oorlog, blijft de industriële moord op miljoenen onschuldigen een onbegrijpelijke en onverteerbare episode vormen, een 'unmasterable past', een verleden dat niet wil verdwijnen.*⁷⁸

Jaarlijks wordt onderzoek verricht naar de beleving van de 4de en de 5de mei bij Nederlanders. Het in 2003 uitgevoerde "Nationaal Vrijheidsonderzoek" wees uit dat nog altijd 78% van de ondervraagden de 4de mei (heel) belangrijk vindt en 71% het vieren van 5 mei.⁷⁹ Zo leeft de oorlog nog steeds voort, maar de manier waarop dat gebeurt lijkt nog maar in weinig op die van nu bijna zestig jaar geleden.

De oorlog heeft in Vught zijn sporen nagelaten en talloze monumenten herinneren daaraan.

Het "gedenken in veelvoud" moet niet alleen de herinnering levend houden aan wat is gebeurd, maar ook aansporen tot waakzaamheid en bewustzijn voor onrecht en onvrijheid.

Nu en in de toekomst.

Noten:

Coll. H.D. = Collectie Hanneke Das-Horsmeier, gemeentekantoor Vught

Coll. Z.B. = Collectie mevrouw Th. van Zinnicq Bergmann-Lefébure, archief NM Kamp Vught

NIOD = Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

NM Kamp Vught = Nationaal Monument Kamp Vught (archief en documentatie)

SAAD/GAV = Gemeentearchief Vught, onderdeel van het Streekarchief "Langs Aa en Dommel", in Rijksarchief in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch

SAAD/GAV/PAV = Politie-archief Vught, deel uitmakend van SAAD/GAV.

¹ Prof. A.M. Hammacher, geciteerd in W. Ramaker en B. van Bohemen, *Sta een ogenblik stil, Monumentenboek 1940/1945*, Kampen 1980, pg. 41.

² Zie W.A. Brug, *Hun naam leeft voort....!*, Alphen a.d. Rijn 1989; E. Somers, *Monumenten vertellen*, Amsterdam 1985; *Sporen van de oorlog. Ooggetuigen over plaatsen in Nederland 1940-1945*, Amsterdam 1989; L. Tilanus, Monumenten. Het herdenken in brons en steen van de jaren 1940-45, pgs. 65-77, in: D.H. Schram en C. Geljon (red.), *Overal sporen. De verwerking van de tweede wereldoorlog in literatuur en kunst*, Amsterdam 1990, en het eerder aangehaalde en nog steeds als meest uitgebreide inventarisatie geldende boek van W. Ramaker en B. van Bohemen. Recent verscheen nog over de gedenktekens in de Meierij, F. van Gaal, *Monumentaal Oorlogsverhaal*, 's-Hertogenbosch 2003.

³ Lezing verzorgd bij nascholingscursus Schoolbegeleidingsdienst Tilburg, 10 maart 1993.

⁴ Ramaker, *Sta een ogenblik stil*, pg. 23; F. van Vree, *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis*, Groningen 1995, pg. 30 e.v.

⁵ Geciteerd in Ramaker, *Sta een ogenblik stil*, pg. 27

⁶ Volgens de huidige stand van informatie zijn hier zeker 329 mensen gefusilleerd. Mogelijk zelfs meer. P.W. Klein houdt in zijn recente boek over het Philipskommando in Vught nadrukkelijk rekening met vele, nooit geregistreerde Franse en Belgische slachtoffers. P.W. Klein en Justus van de Kamp, *Het Philipskommando*, Amsterdam/Antwerpen 2003, pg. 183-184.

⁷ Zie voor de plaatsing van dit kruis onder meer het verslag dat Van der Pas daar zelf van gaf in "Bevindingen van Henk van der Pas als overbuur van het Vughtse kamp", uitgave in eigen beheer, februari 1970, Collectie NM Kamp Vught.

⁸ Dit Comité werd voorgezeten door mevrouw E. Timmenga-Hiemstra, die tijdens de oorlogsjaren bekendheid verwierf door haar niet aflatende hulp aan de gevangenen in kamp Vught. Overige leden van het comité waren mevrouw Th. van Zinnicq Bergmann-Lefébure, mevrouw C.L. van Leeuwen-Meijer Wiersma, Jhr. W. van de Poll en J. van den Meerendonk. Ere-voorzitter was burgemeester Jhr. Mr. F. van Rijckevorsel.

⁹ Coll. Z.B., brief d.d. 7 mei van mevr. E. Timmenga-Hiemstra aan de heer J.H. Stohr; SAAD/GAV 1.853.1, inv.nr. 2493, Dossier "Herdenkingsmonument Fusilladeplaats"; krantenknipsel, Coll. Z.B.

¹⁰ SAAD/GAV, 1.853.1, inv.nr. 2493, Dossier "Herdenkingsmonument Fusilladeplaats"; Oproep aan de "hoofden der scholen" in Noord-Brabant, d.d. mei 1946

¹¹ Coll. Z.B., brief d.d. 18 juni 1946. Het betreft hier vermoedelijk de Stichting die uiteindelijk in 1958 het monument in de Lambertustoren zou realiseren.

¹² Interessant is zeker, dat er in de loop der jaren meerdere ontwerpen door anderen zijn gemaakt voor een monument in relatie tot het concentratiekamp Vught. Zo plaatste *Het Vrije Volk* op 11 oktober 1948 een foto van een door Wim Ringers ("groep Stedelijk Museum") ontworpen monument voor het concentratiekamp Vught. (NIOD, portefeuille 26, map 6). Verder staat in Heiloo het beeld "De man van Vught" van kunstenaar Willem Reyers. De jaarlijkse dodenherdenking in deze plaats eindigt bij deze sculptuur. Onbekend is of dit beeld wellicht ook is gemaakt met het oog op plaatsing in Vught zelf. Documentatie map 8, 8.8, NM Kamp Vught.

¹³ In eerste instantie verkeerde het Comité overigens nog in de veronderstelling - in lijn met hetgeen algemeen gedacht werd - dat alleen al op 4 en 5 september 1944 maar liefst 460 mensen waren

gefusilleerd, afschrift tekst in Coll. Z.B..

¹⁴ SAAD/GAV, 1.853.1, inv.nr. 2493, Dossier "Herdenkingsmonument Fusilladeplaats"; notitie "omschrijving van het monument voor gefusilleerden" d.d. 23 maart 1948 van Joh. F. van Herwerden.

¹⁵ Idem, brief d.d. 31 oktober 1947 van minister O.K. en W. aan burgemeesters.

¹⁶ Coll. Z.B., Brief d.d. 7 juni 1946 aan mevr. Van Zinnicq-Bergmann.

¹⁷ SAAD/GAV, 1.853.1, inv.nr. 2493, Dossier "Herdenkingsmonument Fusilladeplaats", Brief d.d. 18 september 1950 van Nationale Monumenten-commissie aan burgemeester van Vught.

¹⁸ Idem, brief d.d. 25 januari 1947 van architect Joh. F. van Herwerden aan Comité Kamp Vught.

¹⁹ Wél nam de gemeente allerlei aanvullende kosten voor haar rekening, waaronder de aanschaf van een vlaggenmast met vlag en de verplaatsing van het toegangshek van Lunet III, naar de ingang van Lunet II, waar dit ijzeren hek voortaan de toegangsweg naar het monument ging afsluiten. Zie SAAD/GAV, Dossier "Herdenkingsmonument Fusilladeplaats".

²⁰ Geciteerd in: Ramaker, *Sta een ogenblik stil*, pg. 31.

²¹ *Oost Brabant*, 22 december 1947; Documentatie NM Kamp Vught; Artikel "Onthulling gedenkteken te Vught" en SAAD/GAV-PAV, politierapport d.d. 30 december 1947

²² SAAD/GAV, inv.nr. 2493, Dossier "Herdenkingsmonument Fusilladeplaats"; brief d.d. 9 maart 1948 van Provinciale Commissie aan burgemeester van Vught en brief 14 april 1948 van burgemeester aan Minister van O.K. en W. en goedkeuringsbesluit van 19 mei 1948.

²³ Idem, brief d.d. 2 december 1946 en brief d.d. 30 november 1946 aan gemeentebestuur Vught.

²⁴ Idem, brief 30 december 1946 en 9 juni 1948.

²⁵ Coll. Z.B., Brief d.d. 9 mei 1961 van gemeente Vught aan Comité "Monument Kamp Vught".

²⁶ Coll. Z.B., blijkens afschriften van het "Comité Kamp Vught" werd in ieder geval in dat jaar de rekening opgeheven.

²⁷ Zie ook Kees van der Bruggen, De blauw en de rooi schuts, in: *Vught van eeuw tot eeuw*, Vught 1999, pgs. 25-26.

²⁸ Collectie H.D./Lambertustoren/Gedenkplaat en bevrijdingsraam: brochure *Het gevallen- en bevrijdingsmonument Vught*, [Vught, sept. 1947]; H. Donkers, "De St. Lambertustoren te Vught en het gevallen- en bevrijdingsmonument" in *De Kleine Meierij*, mei 1958. Bron aantal van 75 namen: eigen telling. Een duidelijke foto van de epitaaf staat o.a. in: Jeroen van den Eijnde, *Vught in de Tweede Wereldoorlog* (Vughtse Historische Reeks), Vught 1994, pg. 186. Tevens in deze collectie het gestencilde programma van de onthullingsplechtigheden.

²⁹ Collectie H.D./Lambertustoren/Gedenkplaat en bevrijdingsraam. Zie in het O.T. bij het Bijbelboek Richteren voor Gideon Ri. 6:36-40; voor Simson Ri.16:1-3 en voor Jaël Ri.4:17-22.

³⁰ Collectie H.D./Lambertustoren/carillon. Klokkenvordering: verordening Prov. N.Br. d.d. 2 dec. 1942; Jenneke I. Lambert-Avis: *Wie met klokken schiet, wint de oorlog niet. De klokkenvordering tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Asten 1992. Het Vughtse carillon werd in 1987 uitgebreid met twaalf klokken.

³¹ Gem. Vught/Facil. dienstverlening/archief: dossier Kunstproject "Bevrijding '95", 1995; idem: dossier Aankoop kunstwerken 1992-1998; Han Janssen en Jan Wijtmans, *Beeldende kunst 1998* (Geïll./ongepag.)

³² *Panorama* d.d. 17 maart 1950; Han Janssen en Jan Wijtmans, *Inventarisatie beeldende kunst Vught 1998*; informatiefolder Raadhuis.

³³ Raadsvergadering d.d. 22 januari 1946.

³⁴ SAAD/GAV: dossier -1.855.2, met o.a. correspondentie, Ned. en Belg. krantenartikelen, en foto's; *Beeldende kunst 1998*, met foto.

³⁵ SAAD/GAV: dossier -1.855.2, met o.a. correspondentie, raadsverslag, krantenartikelen.

³⁶ Coll. H.D./Ambtsketen: de keten werd in 1958, het jaartal dat op de penning met het toenmalige gemeentewapen staat, aan burgemeester Van Rijckevorsel toegezegd t.g.v. zijn 12 ½ jarig ambtsjubileum, maar werd pas op 25 mei 1959 in gebruik genomen.

³⁷ Gem. Vught/Facil. dienstverlening/archief: dossier Glas in loodramen-Schotse kamer-Raadhuis; *Het Klaverblad* 26 april en 10 mei 1995; *Beeldende kunst 1998*.

³⁸ Coll.H.D./Kamp/Belgische zaken, met o.a. gegevens uit SAAD/GAV, dossier -1.853.1. Op het schildje zijn o.a. te zien: *Vught*, met daaronder de letter B in een driehoek (zie ook monument Sachsenhausen). De loodrechte lijnen verwijzen vermoedelijk naar de gevangenskleding.

³⁹ Coll. H.D./Kamp/Plaquette station 1984, met o.a. overwegingen van ontwerper Otto Treumann; krantenartikelen onthulling 23 oktober 1984; foto's; toespraak Max Cahen. SAAD/GAV: dossier -1.853.1.

⁴⁰ Coll. H.D./W. Jooren 1895-1982: notitie 14 mei 1982 van Max Cahen: "Willem Jooren, de stationschef van Vught 1940-45".

⁴¹ Coll.H.D./Kamp/Johanna Aronsohn, met o.a. onderzoek H. Das i.v.m. straatnaamgeving; ingezonden brief *NRC Handelsblad* d.d. 23 april 1990; Max Cahen, notitie d.d. 5 mei 1991 betreff. Joh. Aronsohn; foto's en krantenart. betreff. onthulling straatnaambord. Zie ook elders in dit artikel bij Kindertransporten, en bij Joodse begraafplaats.

⁴² Coll. H.D./Mariakapel: gegevens uit Dossier bouw- en woningtoezicht, nr.19, bouwvergunning 7 okt. 1946; dossier straatnaamgeving 1940-1949; programma 4 mei 1947 van inzegening, toewijding aan Maria en voorbereidend triduum; kleine catalogus Maria-tentoonstelling 4-18 mei 1947; *Katholiek Bouwblad* d.d. 18 maart 1950; SAAD/GAV enkele krantenknipsels 1953-1959, mei en juni 1955; (a.s.) sloop: "Wegens ergerlijke baldadigheid Maria-kapelletje in Vught gesloten" in *Brabants Dagblad* d.d. 8 juni 1966, en Saartje Burgerhart (pseudoniem voor Cri Stellweg), "Geen plaats meer" in *De Volkskrant* d.d. 22 dec. 1966; artikelen Hanneke Das in *Het Klaverblad* d.d. 15 april en 20 mei 1992; Peter Vermeulen, "Langs 's-Heren Wegen, Kleine religieuze monumenten in Vught en Cromvoirt" in *Vught Verleden in Veelvoud*, Vughtse Hist. Reeks, Vught 1993, pgs. 136-139 (geïll.).

⁴³ Het zwartmarmeren Indiëmonument kwam tot stand op initiatief van Piet Peters. Bij de dodenherdenking op 4 mei worden bij dit monument namens de gemeente in stilte bloemen gelegd. Op 15 augustus, de dag van de capitulatie van Japan, vindt hier een officiële herdenking plaats. Coll.H.D./Indiëmonument, div. krantenartikelen vanaf 1996; bidden rozenhoedje: *Katholiek Bouwblad*, 18 maart 1950, pg. 179.

⁴⁴ Bron vnl. Coll. H.D./Kamp/Sachsenhausen, met artikelen van sept. 1994 uit *Brab. Dagblad*, *Het Klaverblad*, *NRC Handelsblad* en *De Dommelbode*. Het monument werd vervaardigd door Van Nunen Marmerindustrie te Vught.

⁴⁵ Coll. H.D./Jumelage/Oranienburg: o.a. Raadsbesluit d.d. 27 jan. 2000 en diverse artikelen uit *Brab. Dagblad* en *Het Klaverblad*, mei 2000.

⁴⁶ Hanneke Das, *Begraven in Vught*, Vught 1985, pg. 48; Jeroen van den Eijnde, *Vught in de Tweede Wereldoorlog*, Vughtse Historische Reeks, Vught 1994, pg. 161.

⁴⁷ Een voorstel daarover werd op 24 augustus 2000 in de Commissie Bestuurlijke Zaken & Financiën aangenomen.

⁴⁸ Van den Eijnde, idem, pgs. 41-42.

⁴⁹ Hanneke Das-Horsmeier, *Begraven in Vught*, Vught 1985, met name pg. 109; J. Bader, *Verborgen in Brabantse bodem, Joodse begraafplaatsen in Noord-Brabant*, pgs. 122, 132 en 138. Op de foto met herinneringsplaquette voor Johanna Aronsohn (pg. 132) ontbreekt vreemd genoeg de wel degelijk aanwezige tekst betreffende haar moeder Rebecca Aronsohn-Friedscholl (1876-1957).

⁵⁰ Coll.H.D./Parochies/St.-Petrusparochie/map herdenkingsraam 1996: o.a. div. artikelen in *Brabants Dagblad* en *Het Klaverblad*, sept. en okt. 1996; affiche en programma van de muziekmanifestatie "Hoor de vrouwen zingen" d.d. 20 okt. 1996.

⁵¹ Verder waren de Stichting "Vriendenkring Nationaal Monument Vught" (met name Tineke Wibaut-Guilonard), Stichting "Nationaal Monument Kamp Vught" en Zonta Noord-Brabant (een serviceclub voor vrouwen) nauw bij de totstandkoming van het ontwerp betrokken.

⁵² Coll. H.D./Parochies/Alg.gedeelte: o.a. artikelen in *Brabants Dagblad* 3 jan. 2003 en *Het Klaverblad* 8 jan. 2003. De heiligverklaring vond plaats op zondag 11 oktober 1998, daags voor haar verjaardag.

⁵³ Han Janssen en Jan Wijtmans. *Inventarisatie beeldende kunst Vught 1998*, ongepag.; met foto.

⁵⁴ Documentatie NM Kamp Vught, map 8.

⁵⁵ *Radio Herrijzend Nederland, Artikelen en reportages van Sjoerd de Vrij*, Zaltbommel 1990

⁵⁶ [F.M. Gescher], *G 10597 Het helse einde van Vught*, Wassenaar [1945], pg. 61.

⁵⁷ Allereerst *Kamp Vught en de mensen* van Gert van Zanten, een gelegenheidsuitgave van de plaatselijke Rode Kruisafdeling. Daarnaast bracht de Vughtse historicus en geschiedenisleraar Henk van Stekelenburg, met anderen, een boek uit over het systeem van de concentratiekampen, waarin ook veel aandacht voor kamp Vught. Onder meer werden in dit boek de resultaten van een enquête onder de Vughtse bevolking gepubliceerd, die Van Stekelenburg uitvoerde met zijn leerlingen van het Maurickcollege: C.J.F. Stuldreher, H.A.V.M. van Stekelenburg, W.F.G. Meurs en R.S. Meyer (eindredactie), *Concentratiekampen. Systeem en praktijk in Nederland*, Fibulareeks 18, Bussum 1970.

In de jaren zestig was op televisie de reeks "De Bezetting" te zien, gepresenteerd door L. de Jong. Deze veel bekeken serie maakte in Nederland weer het nodige los als het ging om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Diens *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* besteedde in 1978 (deel 8) en 1980 (deel 10) behoorlijk veel aandacht aan de geschiedenis van kamp Vught. Al in 1965 had de joodse historicus Jacques Presser met zijn tweedelige *De Ondergang* indringend aandacht besteed aan het Judendurchgangslager Vught: J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, Den Haag 1965.

⁵⁸Zie over de voorgeschiedenis ook het artikel "Een geestelijk monument" in de speciale bijlage van het *Brabants Dagblad*, april 1990. Deze bijlage vormt in vele opzichten een veelzijdige en interessante momentopname én bron.

⁵⁹Zie H. Smeets, *Molukkers in Vught*, Vughtse Historische Reeks, Vught 1995.

⁶⁰In het Geniemuseum, gesitueerd op de Van Brederodekazerne, werd al enige tijd een bescheiden hoekje gevuld met foto's en voorwerpen uit de kamptijd.

⁶¹H.A.V.M. van Stekelenburg, *Kamp Vught en de Vughtenaren*, Vught 1984.

⁶²*Brabants Dagblad*, 13 oktober 1984, "Kamp Vught moet blijven".

⁶³*Aantreden*, o.a. januari, juni/juli en augustus 1985; *Brabants Dagblad*, 12 juni 1986; *Algemeen Dagblad*, 28 juni 1986.

⁶⁴Verder bestond dit eerste Stichtingbestuur uit A.M. Sengers (penningmeester), de vertegenwoordigers van het Samenwerkend Verzet E. Mager (secretaris) en P. Molthoff, alsmede wethouder W. Burgmans.

⁶⁵Doc. NM Kamp Vught, "Juryverslag", z.j.; "Plantoelichting betreffende het Nationaal Monument Kamp Vught, C. Breuker, z.d., collectie NM Kamp Vught; zie ook "Mephisto aan basis van monument" in speciale bijlage *Brabants Dagblad*, april 1990.

⁶⁶Coll. NM Kamp Vught, *Brabants Dagblad*, 11 maart 1989 en *Friesch Dagblad*, 17 april 1990.

⁶⁷Toespraak geheel opgenomen in *Staatscourant*, 19 april 1990. Bij de opening van NM Kamp Vught verscheen nog een speciale uitgave van een herinneringsgeschrift dat oud-gevangene Jan van de Mortel had nagelaten; J. v.d. Mortel, *Kamp Vught 1943-1944*, Stichting Archieven 1940-1945, Vught, z.j. [1990]. Het *Brabants Dagblad* kwam met een unieke bijlage, geheel gewijd aan de geschiedenis van het kamp.

⁶⁸De overige drie zijn het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Nationaal Monument Kamp Amersfoort en het Indisch Herinneringscentrum in Den Haag. De Hollandse Schouwburg te Amsterdam, aanvankelijk onder VWS vallend, is onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van OC en W geplaatst.

⁶⁹Onder projectbegeleiding van de Grontmij-Noord-Brabant waren dat achtereenvolgens: landschapsarchitect Michael van Gessel, architectenbureau Claus&Kaan uit Amsterdam, historica Esther Göbel, tentoonstellingsontwerper Marcel Woutersontwerpers uit Eindhoven en aannemer Van der Linden uit Sint-Michielsgestel. Een en ander uiteraard met inbreng van bestuur en staf van NM Kamp Vught, alsmede van de Vriendenkring en diverse externe adviseurs.

⁷⁰Op diverse plaatsen in het binnen- en buitenland zijn na de oorlog urnen met aarde uit het kamp Vught of de Fusilladeplaats geplaatst. Zo onder meer in het nationale monument op de Dam in Amsterdam, in het Fort van Breendonk bij Antwerpen, de executie-oorden Rieme en Oostakker in Gent, en tenslotte sinds 1969 in de Sanct Victordom in Xanten. Bronnen: SAAD/GAV. 1.853.1., brief d.d. 20 november 1947 van CdK aan burgemeester en antwoord d.d. 26 november; Verklaring, gedateerd 6 september 1947; brief Nederlandse Vereniging Ex-politieke Gevangenen d.d. 20 april 1960 aan B&W van Vught en verklaring van B&W, ongedateerd, maar waarin sprake is van overdragen van deze urn op 6 mei 1960; brief Pax Christi aan burgemeester van Vught, d.d. 12 mei 1969.

⁷¹Zie o.a. H. Olink, *Vrouwen van Vught. Een nacht in een concentratiekamp* [Amsterdam] Bas Lubberhuizen, z.j.

⁷²Zie o.a. *Brabants Dagblad*, "Kamp Vught: 749 aparte verhalen aan de wand", 20 maart 1993.

⁷³H. Voûte, *Kamp Vught 1943-1944, Het feit van overleven verplicht*, Amsterdam 1993.

⁷⁴Het origineel staat in Leiden, een andere replica in het herinneringscentrum bij het vroegere vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück.

⁷⁵Geplaatst door de firma Goldsteen uit 's-Hertogenbosch.

⁷⁶Bij gelegenheid van de onthulling van dit gedenkteken verscheen een door Janneke de Moei

geschreven boek, waarin de hele geschiedenis op even indrukwekkende wijze is vastgelegd: Janneke de Moei, *Joodse kinderen in het kamp Vught*, Stichting Vriendenkring Nationaal Monument Vught 1999.

⁷⁷ F. van Vree, *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis*, Groningen 1995. Overige literatuur over de verwerking van de oorlog in kunst, literatuur e.d. onder meer: Chris Vos, *Televisie en bezetting. Een onderzoek naar de documentaire verbeelding van de tweede wereldoorlog*, Hilversum 1995; H. Ester en W. de Moor (red.), *Een halve eeuw geleden. De verwerking van de tweede wereldoorlog in de literatuur*, Kampen 1994; D.H. Schram en C. Geljon (red.), *Overal sporen. De verwerking van de tweede wereldoorlog in literatuur en kunst*, Amsterdam 1990.

⁷⁸ Van Vree, *Schaduw*, pg. 10

⁷⁹ Zie "Nationaal Vrijheidsonderzoek 2003"; www.4en5mei.nl/01mei/5mei/draagvlak5mei.html.